

Επιχείρημα του 15^{ου} Συνεδρίου της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας

Θέμα: « Χρόνος και Ασυνείδητο»

Το ερώτημα του χρόνου είναι διαρκώς παρόν στην ψυχανάλυση. Το συναντάμε στις κεντρικές αντιθέσεις ανάμεσα στην αναπαράσταση του χρόνου στο σύστημα συνείδηση και στο άχρονο του ασυνειδήτου. Ανάμεσα στην αρχή της ευχαρίστησης και στην αρχή της πραγματικότητας, στις πρωτογενείς και τις δευτερογενείς διαδικασίες, στην ελεύθερη και τη δεσμευμένη ενέργεια, στην ενόρμηση ζωής και την ενόρμηση θανάτου. Είναι ασφαλώς στο επίκεντρο της κλινικής εργασίας που στοχεύει να λυτρώσει το παρόν από το παρελθόν ανακουφίζοντας το παρελθόν μέσα στο παρόν.

Το αίσθημα του χρόνου δεν εξαρτάται από τον ημερολογιακό χρόνο που δεν είναι παρά μια σύμβαση. Αυτό είναι φανερό στην οδυνηρή επιτάχυνση του χρόνου στο αίσθημα του εφήμερου, αλλά και στην ατελείωτη παράταση της πλήξης ή της αδημονίας του παιδιού που θέλει να γίνει μεγάλος, δηλαδή να καταργήσει τον χρόνο που τον χωρίζει από την ηλικία των γονιών του. Το συναντάμε ακόμη στο ακαριαίο «πάθος» του τοξικομανή που συρρικνώνει τον χρόνο σε μια μόνο στιγμή όπου ενώνονται η αρχή και το τέλος.

Ο βιωμένος χρόνος έχει ως αφετηρία τους βιολογικούς ρυθμούς, την εναλλαγή πείνας και ικανοποίησης, αλλά και την αναπνοή, τους σφυγμούς, τα ενδιάμεσα μεταξύ των θηλασμών και των κενώσεων, και κυρίως την λειτουργία του αντιληπτικού οργάνου, που θα αντλήσει περιοδικά πληροφορίες από τον εξωτερικό κόσμο. Αυτός ο ασυνεχής τρόπος λειτουργίας θα εξασφαλίσει στο ψυχικό όργανο μια αλεξιδιεγερτική προστασία.

Η διαλεκτική απουσίας/παρουσίας και το αίσθημα αποστέρησης που προκαλεί η εμπειρία του αποχωρισμού εισάγει την ασυνέχεια του χρόνου. Με την ίδια κίνηση εισάγεται και η έννοια του αντικειμένου και της εξωτερικότητας. Εν ολίγοις οι εμπειρίες δυσφορίας και ματαίωσης συνιστούν μια είσοδο της χρονικής διάστασης, ανοίγοντας ταυτόχρονα τον κόσμο του νοήματος. Η μνήμη θα οργανώσει τη χρονικότητα, αντιπαραθέτοντας σε έναν χρόνο που προχωρώντας καταστρέφει, ένα χρόνο που συντηρεί και δημιουργεί. Ποιος είναι για τον ψυχισμό ο ρόλος του καταναγκασμού της επανάληψης και της «αμνησιακής μνήμης» σε σχέση με την απαίτηση μιας εργασίας του χρόνου; Αφορά την μνήμη ή/και την αντι-μνήμη;

Η αναπαράσταση του χρόνου στην ψυχανάλυση διαπερνά πολλές έννοιες όπως η χρονική παλινδρόμηση, η καθήλωση, η συμπύκνωση, ο καταναγκασμός της επανάληψης, η ψευδαισθητική ικανοποίηση της επιθυμίας, το μεθύστερο, η ανάκλιση, ο ψυχικός μετασχηματισμός κ.α.

Το μεθύστερο, αυτό το τραύμα σε δύο χρόνους δεν ανατρέπει μόνο την χρονολογία, την αναστατώνει. Το βασικό ερώτημα του μεθυστέρου είναι ποιό είναι το πρωθύστερο; Ενώ στον πρώτο χρόνο, το χρόνο του γεγονότος, το πλήγμα δεν εγγράφεται αφήνει όμως ένα ανεπαίσθητο ίχνος, «ένα ασυνείδητο συναίσθημα», στο δεύτερο χρόνο υπάρχει ένα συναίσθημα που δεν μπορεί να αποδοθεί σε εμφανή αίτια. Αυτό το συναίσθημα θα διακινήσει τη συνείδηση δίνοντας έναυσμα για το ξεδίπλωμα του χρόνου.

Η σχέση του ψυχισμού με το χρόνο περιγράφεται από πολύ νωρίς στο φροϋδικό έργο. Πρόκειται για μια «διαμελισμένη χρονικότητα». Από τη μια πλευρά η αχρονικότητα των διαδικασιών του συστήματος

ασυνείδητο: «το ασυνείδητο αγνοεί τον χρόνο». Από την άλλη πλευρά η αναγωγή της αναπαράστασης του χρόνου στην ασυνεχή σχέση που διατηρεί το σύστημα προσυνειδητό-συνειδητό με τον έξω κόσμο, με τη διάσταση του χρόνου να εξαρτάται αποκλειστικά από τη συνείδηση.

Ο Φρόυντ θυμίζει διαρκώς την σημασία του παράγοντα χρόνου ως στοιχείο της πραγματικότητας ενώ το ασυνείδητο, σε όλο του το έργο, αντιστέκεται σταθερά στη γραμμικότητα του χρόνου μέσω της αχρονικότητας. Άχρονος δε σημαίνει σταμάτημα του χρόνου, εκείνο που σταματά το χρόνο είναι η απώθηση, ενώ η αχρονικότητα συντηρεί τις επιθυμίες ως έχουν στο ασυνείδητο, σε ένα «αιώνιο τώρα». Έτσι τα ίχνη των εμπειριών που συνδέονται με την σεξουαλικότητα και τα οποία έχουν εγγραφεί στην παιδική ηλικία εξακολουθούν να δρουν έξω από την συνείδηση όποιες αλλαγές κι αν επέρχονται στην σεξουαλικότητα ή στην ψυχική δραστηριότητα.

Η ιδέα ότι το ασυνείδητο είναι εκτός χρόνου ήταν για τον Φρόυντ το κλειδί στην περιγραφή των ψυχικών διαδικασιών. Στον «Άνθρωπο των λύκων» σημειώνει ότι ο γιατρός οφείλει κι αυτός να συμπεριφέρεται «εκτός χρόνου» όπως το ασυνείδητο, αν θέλει να μάθει ή να κερδίσει κάτι. Και αυτό θα το καταφέρει αν παραιτηθεί από την «άμεση θεραπευτική φιλοδοξία», από την εξάρτηση από τον χρόνο. Ως προς την διάρκεια της ανάλυσης ο Φρόυντ υπογραμμίζει ότι η σύντμησή της δεν είναι ρεαλιστική λόγω της βραδύτητας των βαθύτερων ψυχικών αλλαγών και κυρίως λόγω του άχρονου χαρακτήρα του ασυνειδήτου.

Ωστόσο ποτέ δεν έπαψε να τον εκπλήσσει η «περιφρόνηση» των ασυνείδητων διαδικασιών απέναντι στη χρονολογία, ότι ο χρόνος δεν έχει ούτε θέση, ούτε ρόλο στο Αυτό, και ότι δεν τροποποιεί σε τίποτα τις

ψυχικές διαδικασίες. Το αναλλοίωτο του απωθημένου, που είναι αδιάφορο στον χρόνο παρέμενε για εκείνον ένα αίνιγμα, κάτι «σκοτεινό», το οποίο κληροδότησε στις επόμενες γενιές: «Δυστυχώς δεν κατόρθωσα, κι εγώ, να προχωρήσω πάρα πέρα σε αυτό τον τομέα» (1933).

Αναφέρουμε ενδεικτικά κάποιες επεξεργασίες που έχουν εμπλουτίσει την ψυχαναλυτική προσέγγιση του χρόνου: Η συνέχεια στο χρόνο είναι στη βάση της καταθλιπτικής θέσης με την έννοια ότι το παιδί πρέπει να συγκεντρώσει διαφορετικές στιγμές ώστε η καλή εμπειρία να έλθει σε επαφή με την κακή εμπειρία. Ο «τρόμος χωρίς όνομα», όπου κυριαρχεί η ενόρμηση του θανάτου, μπορούμε να υποθέσουμε ότι παραπέμπει σε ένα τρόπο εκτός χρόνου. Στο «continuity in being» και «going on being», υπονοείται μια χρονική παράμετρος, ενώ το “fragmentation of being” έχει να κάνει αναμφίβολα με την ασυνέχεια του εαυτού μέσα στον χρόνο. Η σύλληψη του ζεύγους ενόρμηση/αντικείμενο, με τα δύο μέλη του ζεύγους σε περιοδική ένταση, στη βάση της έννοιας της χρονικότητας, ανοίγει ένα νέο δρόμο ανάμεσα στον χρόνο του υποκειμένου και σ’ εκείνον του Άλλου: τον χρόνο της συνάντησης των δύο.

Θα μπορούσαμε να σκεφτούμε την αχρονικότητα είτε ως κάτι στιγμιαίο χωρίς διάρκεια, όπου το ασυνείδητο καταστέλλει όλες τις διαχρονίες υπέρ μιας συγχρονίας η οποία αναμιγνύει όλους τους χρόνους, είτε ως μια διάρκεια χωρίς όριο, άρα άπιαστη. Ότι ο χρόνος αγνοείται από το ασυνείδητο δεν σημαίνει ότι δεν μπορεί να αναπαρασταθεί στους σχηματισμούς του ασυνειδήτου που θα μεταφράσουν με τον δικό τους τρόπο τη λεγόμενη ψυχική χρονικότητα.

Γενικότερα όμως η ψυχική ζωή φαίνεται να αγνοεί υπεροπτικά τον χρόνο. Ο νευρωτικός πάσχει από καθήλωση ή παλινδρόμηση. Η έννοια της αχρονικότητας περιγράφει επίσης αμυντικούς μηχανισμούς που στρέφονται κατά του άγχους θανάτου μέσω της άρνησης του περάσματος του χρόνου. Η άγνοια της ροής του χρόνου, ή ακόμα η επιστροφή προς τα πίσω όταν το παρόν είναι ματαιωτικό είναι στην ημερήσια διάταξη της κλινικής μας δουλειάς. Ο Φρόυντ μίλησε για πλήρη απουσία της έννοιας του χρόνου στην ψύχωση αλλά ουδέποτε ανέπτυξε τους λόγους. Η αδυναμία του ψυχωτικού να έχει μια αναπαράσταση του μέλλοντος που να μην είναι καθαρή επανάληψη αποδίδεται από άλλους στο ότι δεν κατορθώνει να μετασχηματίσει τα αποσπασματικά στοιχεία που τον αφορούν σε μια χρονική συνέχεια που θα τον συμπεριλάμβανε. Η φαντασίωση χειρίζεται τον χρόνο με ακόμα μεγαλύτερη περιφρόνηση στο βαθμό που συνδέει παρόν, παρελθόν και μέλλον σε μια μόνη αναπαράσταση. Και η νεύρωση μεταβίβασης βασίζεται ακριβώς στον αναχρονισμό των συναισθημάτων.

Κάθε ψυχική οργάνωση και κάθε παθολογία χρησιμοποιεί με τον τρόπο της τη φυγή από τον χρόνο, που είναι και μια φυγή από την πραγματικότητα.

Ο χρόνος, θα μπορούσαμε να πούμε, είναι η μόνη πραγματικότητα που ο αναλυτής προσφέρει στον αναλυόμενο. Ως παράμετρος του αναλυτικού πλαισίου ο χρόνος αναφέρεται στον ψυχικό χώρο. Έναν χώρο κατακερματισμένο σε περιοχές που ορίζουν το εγώ και άλλες που είναι εκτός του Εγώ, με το Εγώ να εγγράφεται στο επίκαιρο, και το εκτός Εγώ στην αχρονικότητα. Ταυτόχρονα η αναλυτική συνεδρία μας επιτρέπει να δούμε τον τρόπο με τον οποίο συνυπάρχουν οι διάφορες χρονικότητες

στο ίδιο υποκείμενο, οι οποίες χρειάζονται το πλαίσιο για να αναπτυχθούν και να διαρθρωθούν μεταξύ τους. Η εγγραφή στον χρόνο δεν είναι ένα άμεσο δεδομένο στην ψυχική ζωή, είναι πάντα αποτέλεσμα μιας ψυχικής εργασίας. Με άλλα λόγια, η γέννησή της χρονικότητας δεν είναι απλώς γνωστική ή θέμα ωρίμανσης, εξαρτάται από την κατασκευή του Εγώ όπως το εννοεί η ψυχανάλυση.

Στην ανάλυση ο χρόνος είναι ταυτόχρονα ενεστώτας και παρελθοντικός, ούτε απολύτως «παρελθόν» ούτε απολύτως «παρόν» και ο αναλυτής καλείται με την ερμηνεία του να δώσει ένα νόημα ταυτόχρονα στο παρόν και στο παρελθόν. Αν η αναλυτική διαδικασία συμβάλει στην λύση των κόμπων που φτιάχτηκαν στο παρελθόν, μπορεί επίσης να οδηγηθεί σε άλλους κόμπους, ενισχυμένους από την εκδραματισμένη επανάληψη. Θα προσθέταμε επίσης σε αυτές τις δυσκολίες την πολυδιάστατη όψη της ψυχικής ζωής, που από τη μια πλευρά τείνει σε ολοένα και περισσότερη συνείδηση αλλά συναντά αντιστάσεις, και από την άλλη επιστρέφει προς το ασυνείδητο, που, ενεργοποιημένο, επιδιώκει κάθε νύχτα να ανακτήσει το έδαφος που έχει κερδίσει η συνείδηση.

Πώς όμως ένα ασυνείδητο ψυχικό περιεχόμενο εισέρχεται στην χρονικότητα; Πώς μπορούμε να σκεφτούμε την ανάμειξη, τη συμμετοχή, του άλλου, του πλησίον, του αναλυτή συμπεριλαμβανομένου, και του ασυνειδήτου του άλλου, στην ψυχική γέννηση της χρονικότητας;

Η χρονικότητα εγκαθίσταται στη μεταβίβαση με δύο τρόπους: αφενός είναι στραμμένη στο παρελθόν μέσω της νέας ανάγνωσης των αναπαραστάσεων της προσωπικής ιστορίας, και αφετέρου στο μέλλον με την ενεργοποίηση μιας ελπίδας που είναι και το πρώτο σύμπτωμα της νεύρωσης μεταβίβασης.

Η αρνητική μεταβίβαση από την άλλη πλευρά αντιστρατεύεται την εξέλιξη και καταστρέφει την γονιμότητα του μεταβιβαστικού δεσμού. Πώς θα μπορούσαμε να σκεφτούμε αυτές τις ατελείωτες και λιμνάζουσες μεταβιβάσεις που μοιάζει να είναι εγκατεστημένες σε μια αchronικότητα;

Ο ασθενής έρχεται στην ανάλυση γιατί πάσχει από μια χρονική καθήλωση σε ένα σύμπτωμα, ένα βίωμα, μια ανάμνηση. Θα εργαστεί για καιρό με τον αναλυτή συνδέοντας, μεταθέτοντας, μεταβιβάζοντας για να ρευστοποιήσει, να λύσει, αυτή την καθήλωση. Με την εσωτερίκευση των διαφορετικών χρονικοτήτων που συνυπάρχουν στον ψυχισμό, αν όλα πάνε καλά, θα βγει από την ανάλυση με μια ιστορία, μια κληρονομιά, ένα πεπρωμένο και σχέδια για το μέλλον απελευθερωμένα από τα επαναλαμβανόμενα εμπόδια.

Με μια έννοια το έργο της ανάλυσης είναι να αποκαλύψει τις ασυνείδητες διαδικασίες περνώντας τις από την εκτός χρόνου διάσταση σε μια εντός του χρόνου διάσταση. Έτσι ο στόχος της ψυχανάλυσης θα μπορούσε να διατυπωθεί ως εξής: «εκεί που ήταν το άχρονο, να επέλθει η χρονικότητα».

Αριέλλα Ασερ

Μάιος 2022

